

HEDİYE (الهديّة)

Arapça'da "yol göstermek, doğru yola iletmek" mânâsındaki *hidâyet* (*hüdâ*, *hedy*) kökünden türeyen *hediye* kelimesinin isim olarak kazandığı anlam, yol göstermenin temelinde bulunan lutuf ve iyilikle yakından ilgilidir (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 835, 839-840). Türkçe'de *armağan* kelimesiyle de ifade edilen hediye genelde, "insanlar arasında sevgi ve dostluk nişanesi olarak veya muaşeret kaidesi uyarınca karşılıksız verilen nesne" anlamını taşır. *Mecelle*'de hediye, "bir kimseye ikrâmen götürülen veya gönderilen mal" şeklinde ve hibenin bir türü olarak tanımlanır (md. 834). Her hediye bir hibe olmakla birlikte yardım veya ibadet amaçlı diğer bağışlamaları da içine alması bakımından hibe hediyeyle daha geniş kapsamlıdır.

Hemen hemen her toplumda görülen hediyeleşme âdetinin neredeyse insanlık tarihi kadar eski bir geçmişi vardır. Modern antropoloji çalışmalarında, iptidai topluluklarda karşılık beklemeden hediye vermenin yanı sıra hediye değişimi ve hediye ile sosyal bağ kurma, sosyal itibar ve onur kazanma amaçlı hediye şekillerinin de bir hayli yaygın olduğundan söz edilir. Bu sebeple de ilk dönemlerde hediyeleşme geleneğinin, sosyal dayanışmayı temin eden mal değişimine dayalı ilkel ekonomi kültürünün bir uzantısı olduğu düşünülebilir. Dinlerde, Tanrı'ya adanan hediyeler O'ndan daha büyük karşılık bekleme, O'nun koruma ve yardımına sığınma amacıyla açıklanır.

Eski Ahid'de içtimâî ve dinî hayatın bir parçası ve temelde sevgi, saygı ve şükran nişanesi olarak verilen değişik hediyeler türlerinden sıkça söz edilir. Bunlardan aile fertleri arasında cereyan eden hediyeleşme örnekleri (Tekvîn, 24/53; 25/6; 32/14, 19, 21; 33/11), düğünde tarafların birbirlerine verdikleri veya davetlilerin getirdiği hediyeler (Tekvîn, 24/53; 34/12; Hâkimler, 1/15), krallara ve büyük şahsiyetlere sunulan hediyeler (Hâkimler, 3/15; I. Samuel, 9/7; 10/27; I. Krallar, 4/21; 10/13, 25; II. Krallar, 5/5; Mezmurlar, 45/12; 72/10; Süleyman'ın Meselleri, 18/16), kralların halka ve emrindekilere yaptığı bağışlar (Tekvîn, 43/34; Yeremya, 40/5; Daniel, 2/48) ilk sıralarda yer alır. Hanuka ve Purim bayramlarının çocuklara ve fakirlere hediye verilerek kutlanması da

(Ester, 9/22) yaygın bir gelenektir (*ER*, V, 556). Öte yandan gayri meşrû amaçlar için hediye verilmesi, özellikle de rüşvet mahiyetindeki hediyeler kınanır ve yasaklanır (Çıkış, 23/8; Tesniye, 10/17, 27/25; Mezmurlar, 15/5; Hezekiel, 16/33).

Hıristiyanlık'ta hediye kavramı mânevîleştirilmiş ve sembolik bir anlamla doldurulmuştur. Yeni Ahid'de klasik anlamıyla hediyeleşmeyle ilgili referansların bulunmadığı, hediye'nin daha çok Tanrı ve insan arasındaki ilişki çerçevesinde mânevî-teolojik bir terim olarak kullanıldığı göze çarpar. Buna göre hediye Tanrı'nın insanlara verdiği bağışlanmıslıktır (Resullerin İşleri, 2/38; 8/20; 10/45; 11/17; Romalılar'a Mektup, 6/23). Fakat kelimenin daha seküler veya daha aslı anlamıyla kullanıldığı da görülür (Filipeliler'e Mektup, 4/16; Resullerin İşleri, 11/29; Romalılar'a Mektup, 15/26; I. Korintoslular'a Mektup, 8/9). Bazan da kurban ve hediye eş anlamlı olarak kullanılır (İbrânîler'e Mektup, 11/4; Luka, 21/1-4; Mattâ, 5/23; *IDB*, II, 395-396).

Hinduizm'de özellikle Brahmanlar'da hediye verme geleneği oldukça yaygındır. Brahmanlar'ın tek geçim kaynağı verilen hediyeler olmuştur. Budizm'de bağış anlamında hediye anlayışı doktrinin özü gereği önemlidir. Bir anlamda nefsi yenmek ve arhatlığa (ustalığa) giden yola ulaşabilmek için dilenmek zorunludur. Dakkhinavibhanga Sutta ve Sigalovada Sutta, bağış yapmanın faziletlerini işleyen iki önemli Budist metindir (*ER*, V, 555).

Eski Grek ve Roma kültüründe evlilik, çocukluk, erişkinlik gibi dönemlerde hediye verme geleneği yaygın olup hediye türü özellikle para idi. Fakat rüşvet niteliğinde olduğu anlaşılan hediyeler şiddetle cezalandırılırdı. Milâttan önce 204'te çıkarılan "Lex Cincia de donis ac muneribus" kararı ile Roma topraklarındaki bu tip bağışlar kısıtlandı (*ERE*, VI, 213).

Kur'ân-ı Kerim'de hediye verme ve hediye kabul etmenin hükmüyle ilgili özel bir açıklamaya rastlanmaz; sadece Sebe melikesinin Hz. Süleyman'a bazı hediyeler gönderdiği, fakat siyasi amaç taşıması sebebiyle bunların geri çevrildiği anlatılır (en-Neml 27/35-36). Hadislerde ise hediye ve hediyeleşme konusunda ayrıntılı hüküm ve bilgiler bulunur. Hz. Peygamber, hediyeleşmenin kural olarak insanlar arasındaki sevgi ve dostluğu geliştirdiğini, kıskançlık, bencillik ve cimrilik gibi kötü duyguları giderdiğini ve rız-

kın genişlemesine vesile olduğunu belirterek hediyeleşmeyi teşvik etmiş (*el-Muvaṭṭa*ʿ, "Hüsnü'l-hulûk", 16; *Müsned*, II, 405; Tirmizî, "Velâ", 6), verilen hediyelerin -haklı bir sebep yoksa- geri çevrilmemesini istemiştir. Yine Resûl-i Ekrem'in komşu ülke hükümdarlarına, arkadaşlarına ve aile fertlerine çeşitli hediyeler verdiği, peygamberlik görevinin de bir gereği olarak sadaka ile hediye arasında ayırım yapıp kendisine verilen veya gönderilen sadakaları geri çevirdiği, fakat hediyeleri temiz ve helâl olduğu sürece kabul ettiği ve hediyelere yine hediye ile karşılık verdiği bilinmektedir (Buhârî, "Hibe", 7; Şevkânî, V, 377-393; Abdülhay el-Kettânî, I, 273, 276; II, 66, 207-209, 310; III, 164). Öte yandan Hz. Peygamber'in, hediyeleşmeyi teşvik ederken haksız kazanç yollarını ve bunlardan biri olan rüşvetçiliği ağır bir dille kınaması, zekât memurlarının hediye almasını bir nevi rüşvet veya görev suistimali olarak nitelememesi, hediye ile rüşvet arasındaki ince farkın belirlenmesi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Ebû Humeyd es-Sâidî'den rivayet edilen bir hadise göre Resûlullah, Ezd kabilesinden İbnü'l-Lüṭbiyye'yi zekât toplamakla görevlendirmiş, bu zatın daha sonra bazı mallarla gelip Hz. Peygamber'e, "Şunlar size aittir, bunlar da bana hediye olarak verildi" demesi üzerine Resûl-i Ekrem minbere çıkıp, "Benim -zekât toplamak için- gönderdiğim bir memura ne oluyor ki, 'Şunlar sizin, şunlar da bana hediye edildi' diyebiliyor? Dikkat edin, bu kişi evinde otursaydı kendisine hediye verilir miydi?" diyerek bu konuda açık bir tavır ortaya koymuştur (Buhârî, "Hibe", 17, "Aḥkâm", 24, 41; Müslim, "İmâre", 26-29; Ebû Dâvûd, "İmâre", 11). Diğer bir hadiste, "Zekât memurlarına verilen hediyeler devlet malına hıyanettir" ifadesinin yer alması da (*Müsned*, V, 424; Şevkânî, VII, 338) böyle bir anlam taşır. Hulefâ-yi Râşidîn'in de devlet memurlarının hediye alması konusunda aynı hassasiyeti gösterdiği bilinmektedir. Bu dönemden itibaren oluşmaya başlayan dinî literatürde hem hediyeleşmenin fazileti ve âdâbı, malına haram karışmış kimseden hediye kabulü gibi ahlâkî değerlendirmelerin, hem de hediye-rüşvet ve hediye-ribâ ilişkisi açısından devlet başkanı, vali, kadı, zekât tahsildarı, müftü, şahit gibi belirli bir görevin ifasıyla yükümlü olan ve belirli yetkilere sahip bulunan kimselerin hediye almasının dinî ve hukukî hükmü, alacaklının borçlusundan hediye almasının ribâ

ile bağlantısı, sebep ortadan kalktığına verilen hediye, özellikle de nişan hediye-lerinin durumu, haksız kazançla ilgili ve iade yükümlülüğünün olup olmadığı gibi çeşitli konularda açıklama ve tartışmaların yer aldığı görülür. Başta fakihler olmak üzere İslâm âlimlerinin bu konuda takındığı tavırda gerek Hz. Peygamber ve sahâbe uygulamasının gerekse kendi dönemlerindeki ahlâkî telakkilerin, görgü kurallarının ve beşerî ilişkilerin gelişim seyrinin ayrı ayrı etkisinin bulundu-ğu gözden uzak tutulmamalıdır.

İslâm ahlâkçıları, hediye vermenin ve hediyeye hediye ile mukabele etmenin güzel bir davranış olduğunu, taraflar arasında dostluk ve sevgi bağına güçlendirdiğini, bu sebeple de hediye karşılık beklemenin veya verilen hediye geri istemenin doğru olmadığını ifade etmişlerdir. Nitekim bir hadiste, bu şekilde davranabilecek kişilerden hediye almanın uygun olmayacağı belirtilmiştir (Tirmizî, "Menâkıb", 73). Yine bazı İslâm âlimlerinin üst düzey devlet görevlilerinden hediye almayı uygun görmemeleri, onların mallarına haram karışmış olması ihtimalinin yanı sıra böyle bir yetkilinin, verdiği hediyelerle toplumun ileri gelenlerini kendine bağlayıp halkı daha kolay yönlendirebilmesi ihtimaline karşı alınmış bir tedbir mahiyetindedir (Gazzâlî, II, 189-193).

Hediye verme ve almayla ilgili fikhî tartışmaların önemli bir kısmı hediyein dolaylı yoldan rüşvet, faiz (ribâ) veya ücretin yerini alması, böyle bir amaçla alınıp verilerek bir nevi kanuna karşı hile teşkil etmesi ihtimalinden hareketle hediye ile bunlar arasındaki farkı açıklamaya ve bu sonuca giden yolları kapatmaya yöneliktir. Hz. Peygamber, zekât tahsilatlarının rüşvet veya nüfuz suistimali sayılabilecek tarzda hediye almasını yasaklamış, Hulefâ-yi Râşidîn de devlet memurlarının aynı şekilde hediye almasını ve diğer şaibeli kazançlarını sıkı denetim altında tutmuş, bu konuda birkaç istisnâ olay dışında o dönemde önemli bir hadise ortaya çıkmamıştır. Ülke topraklarının genişlediği ve devlet gelirlerinin arttığı sonraki dönemlerde ise bu konuda aynı hassasiyetin gösterildiğini ve aynı çizginin korun-duğünü söylemek mümkün değildir. Nitekim bu devirde âlimlerin hediye rüşvete giden yol olarak görüp meselâ Abdullah b. Ömer'in hediye fitnenin öncüsü şeklinde nitelendirmesi (İbn Kuteybe, III, 34), Ömer b. Abdülâzîz'in de Hz. Pey-

gamber ve Hulefâ-yi Râşidîn'e verilen hediyeleri kastederek onların gerçekten hediye olduğunu, kendi döneminde verilen hediyelerin ise rüşvete dönüştüğünü ifade etmesi (Buhârî, "Hibe", 17), aynı şekilde konunun fıkıh literatüründe ayrıntılı biçimde tartışmaya açılıp hediye ile rüşveti birbirinden ayırmaya mâtuf bazı ölçülerin konmaya çalışılması, hediye alıp verme hususunda giderek ilk dönemdeki ahlâkî çizgiden sapılmasının bir sonucudur.

Devlet başkanı da dahil olmak üzere devlet memurlarının hediye alıp vermesinin câiz olup olmadığı veya hangi şartlarda câiz olacağı konusunda literatürde farklı görüşlerin ortaya konmasının sebebi, fakihlerin konuyla ilgili hadisleri yorumlama farklılığından çok, devlet başkanı ve diğer kamu görevlilerine verilen hediyelerin kendi dönemlerinde gerçekte ne anlama geldiği hususunda farklı müşahede ve bilgi birikimine sahip olmaları ve ayrıca bu konuda farklı derecelerde ihtiyatlı davranmalarındır. Hz. Peygamber'e nisbet edilen, devlet başkanının aldığı veya verdiği hediyein haram ve kirli kazanç olduğu, devlet malına hıyanet teşkil ettiği yolundaki ifadeler (Müttakî el-Hindî, VI, 111-112; Şevkânî, VIII, 302), sahih hadis mecmualarında yer almasa da en azından bu konuda muhtemel suistimallere karşı duyulan kaygıyı dile getirmesi bakımından önem taşır. Nitekim kaynaklarda Hz. Ömer'in kamu görevlilerinden hediye kabul etmediği, kabul ettiklerini de devlet hazinesine devrettiği, aynı tutumu sürdüren Ömer b. Abdülâzîz'in âmillerinden görev esnasında verilen hediyeleri hazineye devretmelerini istediği (Sadrüşşehîd, II, 39-48), bir kısım İslâm âliminin de devlet başkanına verilen hediyelerin haram kazanç olduğu görüşünü taşıdığı bilinmektedir (Gazzâlî, II, 198-199). Meselâ İbn Ferhûn, Resûl-i Ekrem'in hediye kabul etmesinin ona mahsus bir ruhsat olduğunu ve bu konuda ölçü alınamayacağını, devlet başkanı ve öteki kamu görevlilerinin hediye almasının İmam Mâlik ve diğer ilk dönem âlimlerince mekruh sayıldığını, geleneğin de böyle olduğunu ifade eder (*Tebşiratü'l-hükkâm*, I, 23; ayrıca bk. Mâverdî, XVI, 282). Mâverdî, devlet başkanının yabancı ülke yönetici ve halkı tarafından gönderilen hediyeleri kabul edebileceği, ancak bu hediyelerin -özel bir bağ sebebiyle olmadıkça- devlet hazinesine aktarılacağı görüşünü benimser. Kendi halkının ver-

diği hediyelere gelince bunun birçok türünün bulunduğunu, halifenin bu hediyeleri kabul etmesinin kural olarak câiz olmadığını, fakat kadim bir bağ ve dostluğun devamı mahiyetindeki mûtat hediyeleri herhangi bir karşılık beklenmeden verilmesi halinde kabul edebileceğini, bunun dışındaki hediyelerin farklı sebep ve görüntülerle de olsa bir nevi rüşvet ve haksız kazanç olacağını, veren için ise ancak zaruret halinde câiz sayılacağını belirtir (*el-Hâvî'l-kebir*, XVI, 283-284). İbn Âbidîn, zekât memurlarıyla ilgili hadisteki halktan hediye kabul etme yasağının, onların başı olması sebebiyle devlet başkanı için de geçerli olduğunu, fetva kitaplarında kaydedilen, "Müftü ve imâmın hediye alması kural olarak câizdir" ifadesiyle (*el-Fetâvâ'l-Hindiyeye*, III, 330) namaz imamlığının kastedildiğini belirtir (*Reddû'l-muhtar*, V, 373). Öyle anlaşıyor ki bazı fakihlerin bu konudaki olumsuz tavrı, adı hediye de olsa bu yolla devlet başkanıyla yakınlık kurulması, hak edilmeyen makam ve gelirlerin sağlanması, neticede hediyein bir nevi rüşvet işlevi görmesi, devlet başkanının da devlet hazinesinden hediye adı altında ölçüsüzce bağışlar ve kayırmalar yapabilmesi şeklindeki bazı kaygılara dayanmakta, bu kaygılarda da Hulefâ-yi Râşidîn'den sonraki dönemlerde gözlenen olumsuz gelişmelerin etkisi görülmektedir.

Kamu görevlilerinin hediye alması konusunda fıkıh literatüründe yer alan tartışmaların ağırlık noktasını kadılarının hediye kabul etmesinin dinî-hukukî hükmü teşkil eder. İlk dönemlerden itibaren literatürde, hâkimin halktan hediye almasının kural olarak câiz olmadığı, fakat yakınlarından ve kadılık görevi öncesine dayanan bir bağ sebebiyle öteden beri hediyeleşmekte olduğu dostlarından hediye kabul edebileceği belirtilir. Bunun yanında, bu kimselerin mahkemede herhangi bir davasının bulunmaması ve hediyein de mûtat ölçüden çok yüksek değerde olmaması kayıtları getirilir. Diğer bir ifadeyle hediye verilmesinin o kimsenin kadı oluşuyla hiçbir bağlantısının bulunmaması aranır. Bu ihtiyatlı tavrı, verilen hediyein kadıyı hediye veren lehine etkileyeceği ve tarafsızlığına gölge düşüreceği, hediyein bir tarafa mahkemede hak etmediği bir yarar sağlayabileceği veya en azından geleceğe mâtuf bir yatırım olarak görülebileceği, bütün bu ihtimaller söz konusu olmasa bile hediye almasının kadıyı halk nezdinde töhmet al-

tında bırakacağı ve kadılık makamının itibarını zedeleyeceği gibi düşüncelere dayanır. Meselâ Serahsî konuyla ilgili olarak, “Hediye kapıdan girince görev bilinç ve sorumluluğu pencereden çıkar” darbı-meselinin zikreder (*el-Mebsût*, XVI, 82). Hadiste zekât memurlarının hediye almasının yasaklanması da, hâkimin aldığı hediyein sahâbe ve tâbiîn âlimlerince haram kazanç, hatta bir nevi rüşvet sayılması da esasen böyle bir anlam taşır. Öte yandan fakihler, kadiyi içtimâî hayat-tan ve beşerî ilişkilerden tamamen tecrit etmemek için yukarıdaki sakınca ve ihtimallerin bulunmadığı durumlarda kural olarak onun hediye alıp verebileceğini belirtmeyi de ihmal etmemişlerdir. Literatürde, kadiya verilen hediyelerin gerek veren gerekse verilmiş amacı bakımından çeşitli ayırımlara tâbi tutulması (Gazzâlî, II, 197-198; Sadrüşşehîd, II, 35-36; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 330), hediye ile rüşvet arasındaki ince çizgiyi netleştirmeye mâtuflar gayretler olarak görülmelidir.

Fıkıh literatüründe ganimet, zekât ve vergi memuru, ordu kumandanı, bölge valisi ve yöneticisi gibi devlet memurları da genelde kadı grubunda mütalaa edilir ve bunların muhatap oldukları veya yönettikleri kişilerden hediye almaları kural olarak doğru bulunmaz. Fakihlerin bu konuda Hz. Peygamber'in, sahâbe ve tâbiîn büyüklerinin aynı paraleldeki sözlerini, ayrıca hediyein hediye alan üzerinde meydana getireceği psikolojik baskı ve yönlendirmenin bilerek veya farkında olmayarak adaletten sapmaya yol açacağı noktasını göz önünde bulundurdıklarını belirtmek gerekir. Mahkemede şahitlik yapan kimselerin, lehine şahitlik yaptığı kimseden hediye alması da aynı şekilde değerlendirilir. Fakihler, kamu görevlilerinin hediye kabulünü câiz görmeyişlerini açıklarken, “Eğer yapılması istenen iş o kişinin görevinin gereği ise onu esasen yapmak zorundadır, bu hizmeti karşılığında ayrıca bir karşılık beklemesi doğru olmaz; eğer yapılması istenen iş onun yetkisi dışında ise o takdirde böyle bir işi yapması da buna bir karşılık alması da doğru sayılmaz” diyerek modern hukuktaki âdi rüşvet-ağır rüşvet ayırımını hatırlatan bir yaklaşım ortaya koyarlar.

Verilen hediye bir hakkın ihlâlâine, mütat olmayan bir fetvanın verilmesine veya hak edilmeyen bir gayeyi elde etmeye vasıta kılınmadığı, böyle bir ihtimal bulunmadığı sürece müftü, vâiz, müderris, Kur'an öğretmeni gibi din hizmetlerini

ifa eden kişilerin halktan hediye alıp vermeleri kural olarak meşrû görülmüştür. Bu cevazı anılan kişilere tanınan bir ayrıcalık olarak değil, hediye kabulünün kimler için ne zaman câiz olduğu konusunda hediyein âdi veya ağır rüşvet işlevi görme ihtimalinin ölçü alındığı, fakat bu kişilerin elinde o dönemde bağlayıcı bir kamu otoritesi ve bir takdir hakkı bulunmadığı için zikredilen ihtimalin onlar hakkında pek vârit olmadığı şeklinde açıklamak gerekir (İbn Âbidîn, *Reddül-muhtâr*, V, 373).

Hediye ve rüşvet konusunda fıkıh literatüründe yer alan görüş ve yaklaşımlar dikkatle incelendiğinde, kamu görevlilerinin hediye alıp alamayacağı konusuna ve hediye-rüşvet ayırımına kişilerin statü, görev ve sınıfıyla ilgili çok genel ve kategorik bir açıklamaya getirmek yerine hediye alanla veren arasındaki bağa, hediyeleşmenin geçmişine, yol açabileceği muhtemel suistimallere, hediye verenin beklentisiyle kamu görevlisinin hak ve yetkileri arasındaki uyuma göre bir açıklama yapmak daha isabetli görünmektedir. Nitekim Mâverîdî, hediye veren kimsenin o kamu görevlisinin bölgesi halkından ve yetki alanına dahil kimselerden olup olmadığına göre ayırımlar yapar ve elinde kamu yetkisi bulunan kimselerin bu konuda kadı hükmünde olduğunu söyler (*el-Hâvi'l-kebir*, XVI, 281, 284-286). İbn Âbidîn de belediye, çarşı ve pazar görevlileri, âlimler, vakıf yetkilileri gibi halk üzerinde otoritesi ve üst makamlar katında etki ve itibarı olan kişilere halkın gerek korku gerekse yararlanma ve aracılık beklentisi sebebiyle hediye vermesi halinde bunun da kadiya verilen hediye gibi olduğunu belirterek (*Reddül-muhtâr*, V, 373) hediyein haksız veya mevhum bir sebebe dayalı kazanç yahut nüfuz suistimali mahiyetini alması durumunda hediye olma niteliğini yitireceğini anlatmak ister.

Öte yandan hediyein rüşvet mahiyetini alması halinde hukukî statü ve hükmünün değişeceği de açıktır. Meselâ hediye hibe konusundaki fikhî ahkâma tâbi olarak kabz ile mâlik olunur ve fakihlerin çoğunluğuna göre hibe gibi hediye-den de rücû câiz olmaz. Verilen hediye helâk olmuş, tüketilmiş, bir başka şahsa temlik edilmiş, köklü bir değişime uğramışsa artık bu hediyein hediye veren tarafından geri istenemeyeceği hususunda bütün fakihler görüş birliği içindedir. Buna karşılık rüşvet olarak verilen mala kabz ile mâlik olunmaz, mazmun bir mal

olup damân hükümlerine göre aynen iadesi veya kıymetinin tazmini gerekir (Ali Haydar, II, 615). Abdülganî en-Nablûsî'nin hediye ile rüşvetin mahiyet, amaç ve hüküm bakımından birbirinden ayrıldığı noktalar konusunda kaleme alınmış *Tahkîku'l-kadıyye fi'l-fark beyne'r-rüşveti ve'l-hediyeye* adlı eseri (Kahire 1412/1991) burada zikredilmeye değer bir çalışmadır.

İslâm geleneğinde faiz ve faiz şüphesi içeren kazanç ve hukukî işlemlerden kaçınmada son derece hassasiyet gösterildiği için ödünç (karz) akdinde borçlunun alacaklına hediye vermesi ihtiyatla karşılanmış ve bir bakıma ödünç işleminde şart koşulan fazlalık işlevini yüklediği veya böyle bir ihtimali taşıdığı, yani dolaylı ve örtülü faiz sayılabildiği durumlarda bu hediyeleşme câiz görülmemiştir.

Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber'in ödünç aldığı ve ödünçünü fazlasıyla geri ödediği, ödünçün en güzel şekilde ödenmesini tavsiye ettiği (Buhârî, “Vekâlet”, 6; “İstikrâz”, 4, 7; Müslim, “Müsâkât”, 120; Ebû Dâvûd, “Büyû”, 11; Tirmizî, “Büyû”, 75; Şevkânî, V, 261-262), buna karşılık ödünç verenin borçludan, aralarında ödünç işlemi öncesine dayanan bir hediyeleşme âdetinin bulunması durumu hariç hediye kabul etmesini yasakladığı (İbn Mâce, “Şadaqât”, 19; Şevkânî, V, 261), sahâbîlerin de borçludan alınan hediyeleri ribâ kapsamında görüp reddettikleri (Şevkânî, V, 261-262) rivayet edilir. İkinci grup rivayetlerin telkin ettiği ihtiyatın yanı sıra daha sonraki dönemlerde ödünç işlemlerinde görülen bazı suistimaller, ödünç verenin hediye beklentisinin toplumda yaygınlaşması ve borçlunun kendini böyle bir yük altında görmesi gibi gelişmeler sonucu olmalıdır ki sahih hadis kitaplarında yer almayan ve daha çok sahâbe sözü olarak rivayet edilen, “Menfaat sağlayan her ödünç faizdir” kuralı (İbn Hacer, I, 411; Aclûnî, II, 125) fakihler tarafından geniş ölçüde benimsenmiş ve borçlunun vereceği hediye de çok defa bu kapsamda görülmüştür. Ancak borçlunun alacaklına verdiği hediyein hangi durumlarda âdâb-ı muâşeret, sevgi ve dostluktan kaynaklanan ve hadislerde teşvik edilen bir hediyeleşme olduğu, hangi durumlarda faiz sayılabileceği hususu taraflar arasındaki yakınlığın geçmişine ve derecesine, verilen hediyein ve borçlanmanın mahiyetine ve özellikle tarafların niyetine göre değişkenlik arzedebileceğinden, tıpkı devlet memurlarına verilen hediyein hükmün-

de olduğu gibi bu konuda da net bir ölçü getirmek bir hayli zordur. Bu sebeple fakihlerin çoğunluğu, bu işlemin şeklini esas alarak dış görünüşünün faize iyice yaklaştığı durumlarda câiz saymamayı, gerçek dinî hükmü ise tarafların niyeti-ne bağlamayı tercih etmiştir. Meselâ Hanefîler'e göre alacaklı, borçlunun hediye-yi sırf borçlu olması sebebiyle verdiği kanaatini taşıyorsa veya bu yönde bir şüphesi varsa yahut da verilen hediye değer itibarıyla mütat ölçülerin üzerinde ise bu takdirde onun hediye alması doğru olmaz. Mâlikîler, hediyeleşmenin bu iki kişi arasında borçlanma öncesine dayanan bir geçmişinin bulunması halinde câiz olacağını, borçlunun hediye verip vade uzatımı talep etmesi gibi durumlarda ise artık bu hediye alması faiz hükmünü alacağını, bu şartlar altında kabul edilen hediye aynen veya bedeliyle iadesi gerektiğini, böyle bir ihtimal vârit olmasa bile borçludan hediye kabulünün genelde mekruh olduğunu söylerler. Şâfiîler, akdin ve şartın gereği olmadığı sürece faize konu olan (ribevî) mallarda bile borçlunun hediye vermesini, alacaklının da almasını câiz hatta mendup görmüşlerdir. Bu görüş, bir yönüyle borcun en iyi şekilde ödenmesini emreden hadise bağlanabildiği gibi (Remlî, IV, 231), Şâfiîler'in hukukî işlemlerde şekil şartıyla yetinen genel tutumlarıyla ve biraz da ödünç işlemlerini kolaylaştırıp teşvik etme düşüncesiyle açıklanabilir. Hanbelî mezhebinde, şart koşulmadığı sürece borçlunun alacaklısına hediye vermesini câiz görenler bulunduğu gibi, geçmişte bulunan bir dostluğun gereği olması durumu dışında borç ilişkisi devam ettiği sürece böyle bir hediyeleşmeyi uygun görmeyenler, hatta hediye almanın sırf ödünç işlemi sebebiyle verildiği hallerde bir tür faiz hükmünde olacağını, kötülüğe giden yolu kapatmak gerektiğini, bu sebeple de bu hediye alması câiz olmadığını ileri sürerler de vardır.

Bir hadise, müslüman kardeşinin bir işi için aracılık yapıp da ondan hediye almanın faiz kapılarından büyük bir kapıyı açma olarak nitelendirilmesi (Ebû Dâvûd, "Büyû", 82) ve birçok âlimin, devlet makamları veya başka merciler nezdinde birinin işini takip ederek ona yardımcı olma karşılığında hediye almayı bir tür haram kazanç, ribâ veya rüşvet kapsamında görmeleri, hediye almanın veren veya alan açısından haksız kazanç yahut en azından sebepsiz iktisap vasıtası haline getirilebileceğine işaret eder. Nitekim Gazzâlî, emek ve hizmet sarfını gerekti-

ren vekâlet işlemleri için karşılık alınabileceğini, fakat nüfuz kullanımı şeklinde ki ara buluculuğun farklı olduğunu belir-tip bir kimseye hak etmediği bir menfaat sağlamak veya ona yapılacak haksızlığa engel olmak için yetkili merciler nezdinde ara buluculuk yapma karşılığında hediye almayı birinci işin haram, ikincinin ise her müslümanın dinî görevi dahilinde olması sebebiyle doğru bulmaz (İhyâ, II, 197). Mâverdî de benzeri bir yaklaşımla konuyu ele alır ve bir kimsenin görevi dışında kalan mubah bir iş için yardımcı ve ara bulucu olması halinde verilen hediye-yi, önceden şart koşulmaması ve yaptığı bu işin karşılığı olduğu belirtilmemesi kaydıyla alabileceğini belirtir (el-Hâvi'l-kebir, XVI, 288).

Nişanlıların birbirlerine veya akraba ve dostların nişanlılara hediye vermesi hemen hemen bütün toplumlarda yaygın bir âdettir. İslâm hukukçularının genel kabulüne göre nişan esnasında kıza mehire mahsuben verilen hediyeler mehir hükmünde olup nişanın bozulması halinde, nişanın kim tarafından bozulduğuna veya bozmada kusurun kimde olduğuna bakılmaksızın hediye alması mümkünse aynının, değilse bedelinin iadesi gerekir (Hukûk-ı Âile Kararnâmesi, md. 2). Nişan sırasında verilen diğer hediyeler veya sünnet merasimi, doğum, ev bark edinme gibi münasebetlerle getirilen hediyeler ise hibe hükmünü taşır ve hediyeler kime getirilmişse kural olarak ona aittir. İsim tasrih edilmediğinde örf ve temüle göre hareket edilir. Böyle olunca hibeden rücu konusundaki genel kural bu konuda da geçerlidir ve hediye vermenin sebebi zâil olsa bile alınan hediye-lerin eski sahiplerine iadesi kural olarak gerekmez (bk. HİBE). Ancak nişan esnasında verilen hediyelerden mehire mahsuben verilmeyenlerin bile bir bakıma evlenme karşılığı veya tarafların evlenmesi şartıyla yapılmış bir bağış mahiyetinde olduğu ve diğer zamanlarda yapılan karşılıksız bağışa nisbetle bazı farklılıklar taşıdığı düşünülmüş olmalı ki nişanın bozulması halinde hediyelerin iadesi konusu fıkıh mezhepleri ve fakihler tarafından kısmen farklı bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Hanefî mezhebinde bu konuda birkaç farklı görüş mevcutsa da genel kabul gören ve uygulamaya yansıyan görüş, nişan hediyelerinin hibe hükmünde olduğu (a.g.e., md. 2) ve verilen hediye hediye alanın elinde aynen duruyorsa ancak o zaman iadesinin talep edilebileceği; tüketilmiş, değişmiş veya mülkiyetin-

den çıkmış ise artık talep edilemeyeceği yönündedir (Kadri Paşa, md. 110; M. Yûsuf Mûsâ, s. 51-52; M. Mustafa Şelebî, s. 67-68). Mâlikî mezhebinde, nişanın karşı tarafa verdiği hediye elinde mevcut olsa bile geri alamayacağı görüşü genel bir kural olarak kaydedilmekle birlikte müftâ-bih görüş bu konuda şart veya örfün geçerli olduğu, bu yoksa ve nişan da hediye alan tarafından bozulmuşsa karşı tarafın verdiği hediye aynen veya değerinde geri isteyebileceği, aksi takdirde istemeyeceği şeklindedir. Şâfiîler, böyle bir ayırım yapmaksızın nişan bozulduktan sonra hediye alması elinde duruyorsa aynen, değilse bedelinin geri verilmesi gerektiği görüşündedir. Hanbelîler'in görüşü de Şâfiîler'e yakındır. Ca'ferîler ise nişanda hediye almanın tarafların evlenme şartına bağlanarak verilmesi ve nişanın bozulması halinde aynen veya bedeliyle iadesi gerektiğini, değilse sadece aynen iadenin gerekli olduğunu söylerler.

H. Peygamber'in Kur'an'ın geçim vasıtası yapılmamasını (Müşned, III, 428; Şevkânî, V, 322), başkasına Kur'an okumayı öğretilip ondan hediye olarak bir yay alan Ubâde b. Sâmî'tin bu hareketini uygun bulmadığını ifade etmesi (Ebû Dâvûd, "Büyû", 37; İbn Mâce, "Ticârât", 8), "rukye hadisi" diye bilinen olayda Fâtîha süresini okuyarak hastayı iyileştirip yükü bir karşılık alan Ebû Saîd el-Hudrî'nin bu hareketini onaylaması (Buhârî, "İcâre", 16; Müslim, "Selâm", 65-66), fakihler arasında ilk dönemlerden itibaren imamlık, müezzinlik, Kur'an okuma ve öğretme, bedel haccı ve cihad gibi aslı veya vesile ibadetler (taat) için ücret alınmasının câiz olup olmadığı tartışmasının temelini ve iki farklı yaklaşımın delilini teşkil etmiş, ancak bu tartışma mezhep imamları döneminde namaz, oruç, Kur'an okuma gibi belirli ibadetler dışında kalanlar için ücret almanın cevazı yönünde gelişerek etkisini büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu gelişmeler sonunda fakihlerden önemli bir kısmı, Kur'an okuma ve hatim için ücret almanın câiz olmadığı görüşünü devam ettirmiş, fakat bunlar da ücretin önceden şart koşulmasını veya konuşulmasını doğru bulmayıp sonradan hediye adı altında verilmesinin câiz olabileceğini, yani ücretin değil hediye alması câiz olduğunu ifade etmişlerdir (İbn Âbidîn, Mecmû'atü'r-resâ'il, I, 175). Bu yaklaşımda, hem Kur'an'ın saygınlığını koruma ve ücretle okunmasını önleme hem de verilen bir emeği karşılıksız bırakma, dinî hizmetlerin ifasıyla meşgul olup

başkaca önemli bir gelire sahip bulunmayan kimseleri himaye etme gibi farklı gayelerin uzlaştırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Bununla birlikte hediyeenin yaygın ve beklenen bir karşılık olma özelliği taşıdığı durumlarda önceden konuşulmasa bile ücret hükmünü alacağı da açıktır (İbn Âbidîn, *Reddû'l-muhtâr*, VI, 56-57).

Hediyeleşmenin insan tabiatında, beşerî ve sosyal ilişkilerde, sevgi ve dostluk ortamının kurulmasında birçok olumlu tesir icra ettiği bilinmesine, hadislerde de bu yönde pekçok tavsiye ve uygulama örneği bulunmasına rağmen fakihlerin hediyeleşmenin cevazı konusunda ihtiyatlı hatta mütereddît davranmaları, bir yönüyle böyle mubah ve müstehap bir davranışın haram ve gayri meşrû amaçlar için vasıta kılınabilme tehlikesine dikkat çekme, bir yönüyle de İslâm toplumunun ileri dönemlerinde giderek yaygınlık kazanma istidadı gösteren bir kötü âdet ve suistimale karşı tavrı alma şeklinde açıklanabilir. Hatta bazı fakihlerin, gayri müslimler tarafından kutsal sayılıp hediye alınıp verildiği günlerde müslümanların onları takliden hediye alıp vermesini câiz görmeyişi de (a.g.e., VI, 754-755) müslüman toplumun kimlik bilincini diri tutmada gösterilen titizliğin yanı sıra yukarıda temas edilen ihtiyatlı tavrı yansıtmaması bakımından da dikkat çekicidir. İslâm âlimlerinin bu tür kaygı ve ihtiyatını biraz da içinde bulundukları sosyokültürel şartlara bağlamak ve haklı görmek mümkünse de bundan bir genellemeye giderek müslüman toplumların geçmişi itibarıyla karamsar bir tablo çizmek, günümüz beşerî-içtimâî ilişkileri bakımından olumsuz bir öneri getirmek yersizdir. Çünkü insanlar arasında dostluk ve sevginin güçlenmesini ve bunun tabii bir göstergesi olan hediyeleşmeyi teşvik eden İslâmî yaklaşımın ve Doğu toplumlarına özgü cömertliğin etkisiyle olmalı, İslâm toplumlarında hediyeleşmenin her dönemde ve toplumun her kesimi arasında yaygın bir âdet olarak varlığını koruduğu ve -yukarıda temas edilen muhtemel suistimler hariç tutulursa- genelde olumlu bir çizgide seyrettiği söylenebilir. Bu köklü gelenek sebebiyle İslâm'ın klasik döneminde yazılan edebiyat ve tarih kitaplarında halifelere, devlet büyüklerine ve dostlara hediye sunulmasıyla ve onların vereceği hediyelerin kabulüyle ilgili âdâba, bu esnada teâti edilen şiir ve hitabet örneklerine, hediyeleşmenin olumlu yönlerini ve muhtemel suistimal şekillerini özetleyen teşbih

ve darbimesellere bolca yer verildiği ve bu konuda zengin bir kültürel mirasın olduğu görülür (İbn Kuteybe, III, 34-43; İbn Abdürabbih, VI, 281-289; Seâlibî, s. 244-246; Râgıb el-İsfahânî, *Muḥâdarâtü'l-üdeba'*, I, 419-425; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, s. 279-284; Kalkaşendî, IX, 101-127). Ayrıca III. (IX.) yüzyıldan itibaren hediyeleşme âdâbını ve bu konuda oluşan edebî-kültürel birikimi konu edinen ve çoğu "kitâbü'l-hedâyâ, kitâbü't-tuhaf ve't-turaf, et-tuhfe ve't-turfe, ez-zehâir ve't-tuhaf" gibi adlarla anılan müstakil eserlerin kaleme alınmış olması da temelde İslâm toplumlarının bu olumlu özelliğinin bir yansımasıdır. Meselâ IV. (X.) yüzyıl edebiyatçılarından Hâlidîyyân diye bilinen Ebû Bekir Muhammed el-Hâlidî ve Ebû Osman Saîd el-Hâlidî'nin müştereken telif ettiği *Kitâbü't-Tuhaf ve'l-hedâyâ*'yı neşreden Sâmi ed-Dehân eserin önsözünde bu grupta yer alan on bir kitaptan ayrı ayrı söz eder (s. 15-18). Öte yandan günümüzde giderek yayıflayan aile ve toplum bağlarının güçlenmesinde sosyal yardımlaşma, sevgi ve dostluk ortamının kurulmasında, cimrilik ve bencilliğin tedavisinde, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarıyla teşvik ettiği ve örnek olduğu hediyeleşmenin ayrı bir katkısı olacaktır. Bu sebeple de müslümanların, hediye alıp vermenin prensip itibariyle sünnet olduğu bilinciyle hareket edip çeşitli mutlu olaylar vesilesiyle bu güzel geleneklerini geliştirmesi ve yaygınlaştırması zamanımızda ayrı bir önem kazanmıştır. Ancak insanları maddî güç ve imkânlarının üstünde harcamaya zorlayarak onları sıkıntıya düşüren hediyeleşme âdet ve geleneklerinin İslâmî anlayışla bağdaşmadığını da belirtmek gerekir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât* (nşr. Safvân Adnân Dâvudî), Dimaşk 1412/1992, s. 835, 839-840; a.m.f., *Muḥâdarâtü'l-üdeba'*, Beyrut, ts. (Dârü Mektebetü'l-Hayât), I, 419-425; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1540; *el-Muvatta'*, "Hüsnü'l-ḥuluk", 16; *Müsned*, II, 405; III, 428; V, 424; Buhârî, "Hibe", 7, 17, "Ahkâm", 24, 41, "Vekâlet", 6, "İcâre", 16, "İstikrâz", 4, 7; Müslim, "İmâre", 26-29, "Selâm", 65-66, "Müsâkât", 120; İbn Mâce, "Ticârât", 8, "Sadakât", 19; Ebû Dâvud, "İmâre", 11, "Büyü", 11, 37, 82; Tirmizî, "Vekâlet", 6, "Menâkıb", 73, "Büyü", 75; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-ahbâr*, III, 34-43; Tahâvî, *Muhtasar* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Kahire 1370, s. 326; İbn Abdürabbih, *el-İkdû'l-ferid*, VI, 281-289; Hâlidîyyân, *Kitâbü't-Tuhaf ve'l-hedâyâ* (nşr. Sâmi ed-Dehân), Kahire 1956, tür.yer.; Seâlibî, *el-Leṭâif ve'z-zera'if*, Beyrut 1412/1992, s. 244-246; Hilâl b. Muhassin es-Sâbî, *Kitâbü Gureri'l-belâğa*, Dârülbeyzâ 1988, s. 279-284;

Mâverdî, *el-Hâvî'l-kebîr* (nşr. Ali M. Muavvez – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1414/1994, XVI, 281-288; Şirâzî, *el-Muhezzeb*, I, 304; Serahsî, *el-Mebsût*, XVI, 82; Gazzâlî, *İhyâ'*, II, 181-199; Sadrüşşehîd, *Şerhu Edebi'l-kâdi li'l-Haşşâf* (nşr. Muhyî Hilâl es-Serhân), Bağdad 1397/1977, I, 353-354; II, 23-65; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, Kahire 1969, X, 68-69; Zekerîyyâ b. Muhammed el-Kazvîni, *Müfidü'l-ülûm ve mübidü'l-hümûm* (nşr. M. Abdülkâdir Atâ), Beyrut 1405/1985, s. 241-242; Cemâleddin el-Vatvât, *Gurerü'l-ḥaşşâfi'l-vâziha ve 'urerü'n-nekâ'isi'l-fâziha*, Beyrut, ts. (Dârü Saab), s. 449-452; İbn Ferhûn, *Tebşirâtü'l-hükkâm*, Bulak 1301, I, 22-23; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'şâ*, IX, 101-127; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Kahire), III, 255-256; Müttaki el-Hindî, *Kenzü'l-ummâl*, VI, 110-119; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-âliye*, I, 411; Remîlî, *Nihâyetü'l-muhtâc*, Kahire 1389/1969 → Beyrut 1404/1984, IV, 230-231; VIII, 254-255; Trablusî, *Mu'inü'l-hükkâm*, Kahire 1393/1973, s. 15-16; *el-Fetâva'l-Hindiyye*, III, 330-331; Abdülganî en-Nablusî, *Tahkiku'l-kaḍiyye fi'l-fark beyne'r-rüşveti ve'l-hediyye* (nşr. Ali M. Muavvez – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Kahire 1412/1991; Adlûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 125; Şevkânî, *Neylû'l-evtâr*, V, 261-262, 322, 377-393; VII, 338; VIII, 302; İbn Âbidîn, *Mecmû'atü'r-reşâ'il*, I, 152-186; a.m.f., *Reddû'l-muhtâr* (Kahire), III, 154-156; V, 372-376; VI, 55-57, 754-755; *Mecelle*, md. 834; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, II, 615; Kadri Paşa, *el-Ahkâmü's-ser'iyye fi'l-ahvâlî's-şahiyye*, İstanbul 1304, md. 110; *Hukûk-ı Âile Kararnamesi*, İstanbul 1333, md. 2; M. Mauss, *The Gift* (trc. I. Cunnison), London 1954; M. Yüsfî Mûsâ, *Ahkâmü'l-ahvâlî's-şahiyye fi'l-fikḥi'l-İslâmî*, Kahire 1958, s. 48-53; F. F. Bruce, "Gift, Giving", *IDB*, II, 395-396; C. Lévi-Strauss, *The Elementary Structures of Kinship* (trc. J. H. Bell – J. R. von Sturmer), Boston 1969; M. Mustafa Şelebî, *Ahkâmü'l-üsere fi'l-İslâm*, Beyrut 1397/1977, s. 65-69; Abdullah b. Abdülmuhsin et-Tarîkî, *Cerimetü'r-rüşve fi's-ser'ati'l-İslâmiyye*, Riyad 1400/1980, s. 67-94; Zühaylî, *el-Fikḥü'l-İslâmî*, IV, 724-728; VI, 501-502; VII, 26-27; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-dâriyye* (Özel), I, 49-51, 273, 276; II, 66, 207-209, 310, 322-323; III, 164; F. Rosenthal v.dğr., "Hiba", *EP* (İng.), III, 342-350; Charles S. J. White, "Gift, Giving", *ER*, V, 552-557; P. J. Hamilton-Grierson, "Gifts", *ERE*, VI, 197-209; A. C. Pearson, "Gifts: Greek and Roman", a.e., VI, 213; "İcâre", *Mu.F*, I, 290-293; "Hibe", a.e., XIX, 204-205; "Karz", a.e., XXXIII, 131-132; Mustafa Çağrı, "Hediye", *İslamda İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, II, 225-226.

ALİ BARDAKOĞLU

HEDİYYETÜ'L-ÂRİFİN

(هدية العارفین)

Bağdatlı İsmâil Paşa'nın
(ö. 1920)

Arapça kaleme aldığı,
İslâm dünyasında yetişmiş
muelliflerle eserleri hakkında
ansiklopedik bilgi veren kitabı
(bk. BAĞDATLI İSMÂİL PAŞA).